УДК 821.161.1 '06-3 Одоєвський

Тамара ЧЕРНЯХОВИЧ

РИСИ ПЕРЕДРОМАНТИЗМУ В «ЛИСТАХ ДО ЛУЖНИЦЬКОГО СТАРЦЯ» В. Ф. ОДОЄВСЬКОГО

Літературна позиція В. Ф. Одоєвського двадцятих років складна і суперечлива. У ранній творчості помітний рух до романтизму, але ще більш відчутне тяжіння до естетики Просвітництва, особливо до традицій класицизму. Це надає його творам раціоналістичності і певною мірою дидактичності. Одоєвський вступає в літературу як передромантик. Може здатися парадоксальним той факт, що, висуваючи як найважливіші ідеї натурфілософії, ідеї шеллінгіанства, Одоєвський створює твори, у яких дуже сильні просвітницькі тенденції, відчувається вплив літератури класицизму. Справа в тому, що у передромантиків є точки зіткнення з просвітницьким реалізмом. Передромантики були зосереджені не на загальному, як романтики, а швидше на одиничному, конкретному. І хоч у ранній творчості Одоєвський йде шляхом поступової відмови від принципів класицизму і просвітницького реалізму, їхній досвід він буде враховувати протягом усієї своєї творчості.

Між передромантичною і романтичною літературою існує певна схожість. На перший план у передромантиків і у романтиків висувається особистість, її неповторні якості і можливості, її індивідуальна доля. І передромантичний, і романтичний герой різко протистоїть оточуючому середовищу, почуваючи себе внутрішньо незалежним, живе життям свого серця.

Але, незважаючи на схожість, що впадає в око, існують і важливі відмінності передромантизму від романтизму. Особистість у передромантичній літературі виступає певною мірою однобічно; їй властивий або громадянський пафос, або ж громадянська зосередженість на інтересах «приватної людини». Герой не зрікається світу, він не одинокий; його сутність — у єдиній природі людського роду. Проте середовище, що оточує його, знаходиться у відчуженні від істинної, «натуральної» природи людського суспільства. Саме тому герой протистоїть своєму життєвому середовищу.

© Т. Черняхович, 2001

Разом з тим, залишаючись на позиціях просвітительського універсалізму, передромантики прагнуть конкретності, пробують відтворити своєрідність відновлюваної історичної епохи і справді відтворюють національну специфіку. У них людина вже виступає як представник певної культури. Як правильно відзначає А. В. Архипова, національними ознаками російського передромантизму є вірність просвітительським ідеалам XVIII століття, деякий раціоналістичний ухил, боротьба за національну самобутність російської літератури [1, 17].

У 1822—1823 роках Одоєвський публікує на сторінках журналу «Вісник Європи» ряд творів під єдиним заголовком «Листи до Лужницького старця». Форма послань дає можливість молодому, тільки вступаючому у життя письменнику-початківцю висловити свої сумніви щодо способу життя людей, що належать, як і він сам, до «вищого класу»: «Скажи, високошановний і найлюб'язніший старче! Чи живемо ми, тобто люди нашого гатунку, великого світу? І чи добре ми живемо? І чи так нам у нашому званні жити слід?» [3, 14].

Питання це надалі стає центральним у творчості Одоєвського, якого гнітить бездіяльність, паразитизм, відсутність високого ідеалу у світському середовищі.

Лист «Дивна людина» знайомить з характером героя Ариста (з грецької — досконалий, доблесний). Автор називає його своїм другом. Арист — гарна людина, він беззавітно вірить у силу розуму, в ім'я якого заперечує потворні форми існування світського суспільства — його мораль, ідеали. Вважаючи себе оточеним потворами, герой шукає самотності, «заняття», щоб не бути зобов'язаним «з світу ідеального перенестися в світ суттєвий» [4, 142]. Одинак, що філософствує, Арист вважається представниками світського суспільства «диким». Створюючи образ головного героя, автор багато в чому спирається на уявлення про позитивного героя — носія високих ідей Просвітництва. Це освічений дворянин, любомудр, що найбільше дорожить своєю моральною свободою.

При зміні ситуації Одоєвський показує, в чому ж «дивацтво» Ариста. Він цінує людину не за його становище в суспільстві, а за його особисті заслуги. Герой Одоєвського вважає «достойними сміху розрахунки світської пристойності, від якої часто залежить щастя і нещастя людини» [4, 143].

У «Дивній людині» зображено близьке Аристу середовище і його побут, передано подробиці, які пояснюють характери членів цього

товариства. Поширюючи рамки оповіді, автор вводить нові сцени, картини, епізоди, які створюють цілісну уяву про середовище, що оточує героя. Наступний етап у зображенні позитивного героя — «Похвальне слово неуцтву» (1822), в якому продовжується викривання вищого світу. «Похвальне слово...» оформлено як твір самого Ариста. Одоєвський вводить нас у внутрішній світ свого героя. Дивний мрійник Арист стає тепер в очах світу «фантастичною особою», бо він вирішує залишити столицю, що розважалася, і виїхати взимку в село.

«Похвальне слово...» написане під впливом сну, в якому Арист побачив потворне «Суспільство для поширення неуцтва» — високопоставлене світське середовище, в якому «неуцтво гніздиться у всій своїй могутності», де «світські автомати» займаються «діяльною бездіяльністю». Кульмінацією алегорії постала промова голови, який проголосив славу неуцтву. У цьому творі явно чутно відгуки російської сатиричної літератури XVIII століття, перш за все творчості А. І. Новикова, І. А. Крилова, Д. І. Фонвізіна.

«Слово...» — це повість-гротеск. Цікаво, що образ «світського автомата», який займає важливе місце у творчості романтиків, з'являється у творах Одоєвського ще у двадцятих роках. Але, на відміну від його романтичних повістей тридцятих років, у передромантичному творі цей образ майже позбавлений фантастики і виступає як уособлення пустоти життя «великого світу».

Вершиною нарисової творчості Одоєвського в циклі «Листи до Лужницького старця» є нарис «Дні прикростей» (1823) —пряме протиставлення Ариста старій аристократичній Москві. Автор вводить щоденник Ариста, який дає змогу глибше познайомитися з героєм, з його внутрішнім світом і дозволяє слідкувати за ходом його думок. «Прикрості» Ариста — це результат декількох днів, проведених у тій атмосфері, в якій Чацького пізніше було визнано божевільним. І хоч герой попереджує нас про те, що його увагу звернено головним чином до того класу людей, який «пішки рідко ходить», все ж він представляє читачеві широку картину Москви.

Московський день аристократа, який усвідомлює занепад вищих верств суспільства і не поділяє спосіб мислення, ідеали його представників — такий зміст першої частини нариса. Ранкові пішоходи користуються повагою Ариста, бо в них він помітив ті якості, які ушляхетнюють людину: прагнення до діяльності, працьовитість, потяг до пізнання.

Московське «світське життя» стає особливо пожвавленим з дванадцятої до четвертої години дня: «Тепер, лише, власне, починається життя людей модного світу — тобто візити» [2, 206]. Так починається «діяльна бездіяльність», «зборища гусей Крилова». Автоматизм і ляльковість цих людей намальовані автором з найдрібнішими деталями. Краватка, перстень, лорнет замінюють думки і почуття людей. Цей прийом відтворення образу через художню деталь буде пізніше широко застосовувати М. В. Гоголь. Картина московського вечора у Одоєвського починається сценою у театрі. Поруч з Аристом присів граф Глупосилін. Автор намагається дати його психологічний портрет, змалювавши деякі характерні ситуації. У графа немає власних переконань, думки його складаються з уривків чужих розмов.

Стислі зарисовки «світських автоматів» змінюються розгорнутими характеристиками, а епізодичні сценки детальними описами. У зображенні персонажів простежується спроба дати психологічний портрет. «Ернестов ... маленький худорлявий лисий дідок», лице якого «скам'яніло в злій посмішці... крім насмішкуватості ніякої іншої пристрасті не можна було помітити в очах його, які яскраво виблискували з-під брів, сивих, навислих» [2, 210]. Старовинний кафтан довершував портрет старого. Проте за непривабливою зовнішністю ховається чесна, безкорислива душа цієї людини, яка глибоко зневажає нікчемність світського життя.

Картина балу у Глупосиліних прекрасно змальовує життя верхівки аристократичного суспільства. Граф і графиня представлені у вигляді двох протилежних полюсів: «Бронза, штофні фіранки, меблі за останнім смаком, товариство молодого тону — ось світ графині, який вона так само ні за що не проміняє, як чоловік її — своєї славної колекції арапників; вона така ж розв'язна, як він неповороткий, така ж говірка, як він млявий, так само щиро любить вихор модного світу, як він внутрішньо ненавидить» [2, 32]. Проте, незважаючи на «протилежність», вони обидва недоумкуваті, честолюбні, не вміють читати доладно.

Автор робить влучні і лаконічні зарисовки гостей. Вдало доповнюють картину балу промовисті імена-характери: Ханжеєва, Глупосилін, Недосмотрін, Вертушкін. Вони займають досить помітне місце в ранніх творах Одоєвського, що є результатом впливу на творчість письменника літератури Просвітництва. Життя Ариста в московському аристократичному середовищі, де він пройшов усі муки (плітки, підступність, брехня, наклеп), які звичайно зустрічають молодих

людей у «світі», завершується протвереженням. Арист з обуренням обрушується на світське товариство. Його полум'яні філіппіки нагадують монологи Чацького: «Ледве дихаю, всі мої думки у безладі... Я не пізнаю себе ... згадую все, що трапилося зі мною впродовж цих двох тижнів — і червонію, червонію як людина, що одягає на себе личину чесності, але котру застали за виробленням фальшивої монети... Мрії спали з очей, і виявилась істина...» [2, 115—116].

У такому «прикрому» стані, як Чацький після перебування у домі Фамусова, Арист залишає Москву та їде в село. Недаремно П. Н. Сакулін назвав Одоєвського «Грибоєдовим у прозі».

Арист є «дивним», «божевільним» для оточуючих людей тому, що його погляди, спосіб мислення різко розходяться з їхніми власними думками.

Герой зображений з передромантичних позицій. Арист, характер винятковий, перебуває у незлагоді з дійсністю, що його оточує; йому властиві скепсис, незадоволення життям вищого світу. Проте зробити висновок, що він є романтичним героєм, нам здається, не можна. У творі йдеться про несумісність з певним середовищем, а не зі світом взагалі. Арист не відходить від конкретних суспільних проблем і, роздумуючи про них, аналізує характери оточуючих людей, їхню поведінку. Але оточення не розуміє його, вважає божевільним.

У циклі звертань до Лужницького старця Одоєвський виступає передромантиком. У передромантичних творах почуття героїв зображуються певною мірою «раціональними». І це також є рисою, що розрізняє передромантизм і романтизм. Арист підкорюється не просто пориву почуттів, а перш за все своїм переконанням.

Героям передромантизму притаманний особливий духовний і моральний максималізм, що певною мірою передував максималізму романтиків. Але у романтиків він набуває всеохоплюючого світоглядного характеру і пов'язаний з постановкою глобальних проблем. Арист же як передромантик (можливо, як і Одоєвський) заклопотаний не світоустроєм загалом, а своїми стосунками з оточуючими людьми. Він аналізує свою поведінку, погоджуючи її з власними принципами.

Еволюція Ариста у звертаннях до Лужницького старця відсутня, на перший план виноситься автором то одна, то інша риса його характеру. Поведінка мотивується одночасно абстрактними моральними уявленнями та звичаями середовища.

Цитована література

1. *Архипова А. В.* О русском предромантизме // Русская литература. — 1978. - С. 14- 25.
2. *Одоевский В. Ф.* Дни досад // Вестник Европы. — Май и июнь 1823. — № 9— 12. — С. 34— 35, 206— 216.
3. *Одоевский В. Ф.* Письма к Лужницкому старцу // Вестник Европы. — Май— июнь 1822. — № 9— 12. — С. 141— 145, 302— 310.
4. *Одоевский В. Ф.* Странный человек // Вестник Европы. — Июль и август 1822. — № 13—16. — С. 140— 146.